

2de, herz. en uitgebr. dr.

Robert Castermans

Het esbatement van den appelboom

(Het esbatement over de appelboom)
in hedendaags Nederlands
en andere kluchten van de rederijkers

Met een uitgebreide toelichting
and with a summary in English of
The Farce of the Apple Tree

Het esbatement van den appelboom

**(Het esbattement over de appelboom)
in hedendaags Nederlands
en andere kluchten van de rederijkers**

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen

Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider?

Hoofts Granida in hedendaags Nederlands, P.C. Hooft Granida

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.lovematches.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Het esbatement van den appelboom

**(Het esbatement over de appelboom)
in hedendaags Nederlands
en andere kluchten van de rederijkers**

**Met een uitgebreide toelichting
and with a summary in English of
The Farce of the Apple Tree**

2de, herziene en uitgebreide druk

Brave New Books
Amsterdam
2023

Voor jou

1ste druk 2020

2de, herziene en uitgebreide druk 2023

Copyright © 2023 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Vormgeving en omslag 1ste druk: Get Digital – Silvio van Ginkel

Vormgeving en omslag 2de druk: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789464803631

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de Lage Landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Het esbatement van den appelboom, Het esbattement over de appelboom, klucht, esbattement, rederijkers, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

Afb. voorplat: plafondfresco van Michelangelo Buonarroti (1475-1564) in de Sixtijnse Kapel in Vaticaanstad

INHOUD

WOORD VOORAF	7
INLEIDING	11
Esbatterementen	11
Zinnespelen	12
Rederijkers	15
Het esbattement over de appelboom	18
Samenvatting	19
Summary in English of <i>The Farce of the Apple Tree</i>	21
Personages	22
Aandachtspunten	27
Rijm	31
ANDERE BEKENDE ESBATTEMENTEN	37
Plaijerwater	37
Nu noch	37
Een esbattement van de bervoete broers	39
Esbatement van Stout ende Onbescaemt	42
Hanneken Leckertant	44
Tielebuijs	45
MIDDELEEUWS TONEEL	47
Opvoering van <i>Het esbattement van den appelboom</i>	49
Vrouwenrollen	50
Begrijpelijke taal	51
Afbeeldingen	52
NOTEN	57
BIBLIOGRAFIE	59
Uitgaven van <i>Het esbattement van den appelboom</i>	59
Middel nederlandse woordenboeken	59
Overige literatuur	60
HET ESBATEMENT VAN DEN APPELBOOM (HET ESBATTEMENT OVER DE APPELBOOM) IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	71
Nu begint een zinrijk esbattement	75
Eerste bedrijf	75
Tweede bedrijf	87
Derde bedrijf	93
Vierde bedrijf	97

BIJLAGE 1	105
<i>Het esbatement van de appelboom</i> van Herman Teirlinck	105
BIJLAGE 2	109
<i>The blessed apple tree</i> van Neville Denny.....	109
BIJLAGE 3	113
<i>The apple-tree</i> van Edwin Morgan	113

WOORD VOORAF

Het esbattement van den appelboom (*Het esbattement over de appelboom*) is waarschijnlijk de beste klucht van de rederijders. Heden ten dage wordt het nog steeds gelezen en opgevoerd. Het is meermaals bewerkt en ook verschillende keren vertaald in het Engels. Er is zelfs een poppenspel van gemaakt.

De taal van *Het esbattement van den appelboom* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Tweespraak vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met 'Voorreden' (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590). Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is. En het meest gezaghebbende woordenboek van het hedendaags Nederlands is de Dikke Van Dale. Op 22 maart 2022 is de 16de, herziene editie verschenen (5160 pagina's).

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijssen (2003, p. 125): 'Hertaling is de enige weg naar

de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?’

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst op te nemen. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt. In *The apple-tree, A medieval Dutch play in a version by Edwin Morgan* en in *Medieval interludes* van Neville Denny staat een vertaling in het Engels van *Het esbattement van den appelboom* en in beide boeken is de Middelnederlandse tekst niet opgenomen.

Voor de hertaling van *Het esbattement van den appelboom* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze rederijersklucht en de woordenboeken in de ‘Bibliografie’, met name het *Woordenboek der Nederlandsche taal* (het WNT) en het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW). De oorspronkelijke tekst heb ik niet opgenomen omdat deze uitgave bedoeld is om *Het esbattement van den appelboom* in hedendaags Nederlands weer te geven. Ik heb wel ruimschoots Middelnederlandse passages geciteerd, zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Wil je de volledige Middelnederlandse tekst ook lezen, dan kun je die met Google makkelijk vinden en vervolgens downloaden, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. *Het esbattement van den appelboom* in het Middelnederlands is op de volgende webpagina’s te vinden:

- https://dbnl.nl/tekst/_esb001esba02_01/_esb001esba02_01_0002.php#2 (met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/_tro001fams02_01/_tro001fams02_01_0011.php#10 (zonder annotaties)

Vertalen is interpreteren. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen

moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

De hertaling is in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn. Enkele passages in *Het esbattement van den appelboom* zijn voor een hedendaagse lezer niet of nauwelijks te begrijpen. Daarom licht ik die toe in de paragraaf 'Aandachtspunten'. In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Ik vind het vaak wat overdreven om allerlei mensen bij naam te gaan bedanken in een boek. Volgens mij kun je dat beter persoonlijk, dus buiten het boek om doen. Eén uitzondering zij mij echter vergund. Graag bedank ik van harte Karen Anderson, *project archivist* aan de University of Bristol, omdat ze mij uitgebreide informatie over Neville Denny gemaild heeft, met name zijn in memoriam in de *University of Bristol Gazette* van oktober 1975 (zie 'Bijlage 2').

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, mei 2023

INLEIDING

Esbattementen

In de rederijkerstijd heet een klucht een 'esbatement'. De hedendaagse spelling is 'esbattement', dus met dubbele -t. Een esbattement ofwel rederijersklucht is een kort toneelstuk met een anekdotisch en vaak komisch karakter. 'De *plots* zijn op het eerste gezicht gemakkelijk na te vertellen verhaaltjes over schelmenstreken, stiekeme vrijages, stomme misverstanden en oplichterijen van uiteenlopende aard, die probleemloos passen in de *common sense*-omschrijving van de klucht in "transhistorische" zin, als ongecompliceerd komisch toneel over schematisch gekarakteriseerde "gewone" mensen in hun alledaagse beslommingen' (Kramer 2009, p. 18 of 2008, p. 20). De rederijers noemden een klucht naar het Oudfrans een 'esbatement'. Het Franse woord *s'ébattre* betekent 'zich vermaken'. Het esbattement heeft rond de 500 versregels en is vaak komisch omdat het dient om de stemming te verhogen. Esbattementen werden namelijk opgevoerd op kermissen, jaarmarkten, met Pinksteren, tijdens Vastenavond, bij de Blijde Inkomst van een nieuwe vorst en op veel andere feesten. Een esbattement werd meestal 's avonds gespeeld, nadat 's middags een serieuzer zinnespel was vertoond.

Het totale overgeleverde toneelrepertoire van de rederijers omvat een kleine 600 speeltakten. Die zijn slechts een deel van al het rederijersdrama dat er geweest moet zijn. Onder de bewaard gebleven speeltakten bevinden zich 70 à 80 esbattementen. Het is niet eenvoudig om de grenzen van een literair genre te trekken. Behoren bijvoorbeeld *De klucht van de koe* (1612) en *De klucht van den molenaer* (1613) van Gerbrand Adriaensz. Bredero (1585-1618) wel of niet tot de rederijerskluchten? (Kramer 2009, p. 267-303 of 2008, p. 239-265 bevat een catalogus met samenvattingen van de 77 rederijerskluchten die zij bespreekt.)

De meeste esbattementen zijn anoniem en niet gedateerd. Het was onder de rederijers niet gebruikelijk om hun naam te vermelden. Van een tekst werd wel de naam van de verantwoordelijke rederijerskamer genoemd. 'Dit sloot aan bij de inhoud van de stukken, want daarin werd niet geappelleerd aan individuele, persoonlijke zaken, maar aan algemene, maatschappelijke gevoelens. Het individu was duidelijk ondergeschikt aan de groep' (Jan Thönisz 1996, p. 14).

Er is waarschijnlijk een continue ontwikkeling van de grove sotternieën naar de meer verfijnde esbattementen (Hüsken 1987,

p. 25-30). Een sotternie is een Middelnederlands kluchtspel, dat gewoonlijk na een abel spel werd opgevoerd. Het zogenoemde Hulthemse handschrift uit circa 1405-1408 bevat 4 abele spelen en 4 sotternieën. De 4 abele spelen zijn: *Lanseloet van Denemerken*, *Esmoreit*, *Gloriant* en *Vanden winter ende vanden somer*. De 4 sotternieën die hierna werden gespeeld, zijn respectievelijk: *Die hexe*, *Lippijn*, *Die buskenblaser* en *Rubben*. Het handschrift-Van Hulthem bevat ook de kluchten *Truwanten* en *Drie daghen here*. In het Hulthemse handschrift staan dus 10 wereldlijke toneelspeelen. In totaal bevat het handschrift 212 teksten, waarvan er 9 onvolledig zijn. Vanwege zijn rijkdom wordt het Hulthemse handschrift wel 'de Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde' genoemd.

Een andere heel bekende klucht uit de middeleeuwen is *Nu noch*. Volgens Johan Nowé (2000, p. 219) behoort die tot de beste middeleeuwse kluchten: 'Een van de beste sotternieën is beslist de *Ghenouchlike clute van nu noch* ("De amusante klucht van Toe-maar")'. Eenzelfde positieve waardering van *Nu noch* is te vinden op: <http://www.leidsekluchtencompagnie.nl/kluchten/uitgevoerde-kluchten/de-minnestrijd-nu-noch>: 'Deze misschien wel beste klucht uit de middeleeuwen werd in 2004 (Hooglandse Kerk) en 2005 (Weddesteeg) opgevoerd tijdens het Rembrandtfestival in Leiden. Sinds 2009 wordt deze klucht nagenoeg elk jaar gespeeld, maar dan op rijm conform het origineel!' De Nederlandse letterkundige en vertaalster Marie van der Zeyde (1906-1990) en Henk Hoornweg hebben *Nu noch* in 1935 bewerkt: *Toe maar, Klucht in een bedrijf*. In het 'Voorwoord' schrijven zij: 'Deze bewerking was oorspronkelijk bestemd voor een feestavond van het Clubhuis de Arend in Rotterdam, dus uitsluitend "voor huiselijk gebruik". Toen het stuk echter bij spelers en publiek zozeer in de smaak bleek te vallen, meenden wij dat er ook in ruimer kring wel belangstelling voor zou bestaan.' *De Boekengids* van 1936 spreekt van 'bepaald 'n leuke bewerking van het middeleeuwsche "Nu noch" ' (p. 147).

Zinnespelen

Een zinnospel ('spel van sinne') is een ernstig toneelstuk met *sinnemens* ofwel allegorische personages, zoals 'Ewige Haet' (Eeuwige Haat), 'Geveijnsde Hovaerdij' (Huichelachtige Hoogmoed), 'Ipocrijsie' (Schijnheiligheid), 'Onsuyver Begheerte' (Onzuivere Begeerte), 'Waerheits Verdruckinge' (Verdrucker der Waarheid) en 'Vleischelijcke Sin' (Vleselijke Lust), symbolische handelingen en tableaux vivants. Sinnemens treden gewoonlijk paarsgewijs op en zijn oorspronkelijk toneelduiveltjes. Ze zetten aan tot het

Het esbattement over de appelboom

De auteur van *Het esbattement van den appelboom* is niet bekend. Herkomst en datering zijn erg onduidelijk. Waarschijnlijk is het in het begin van de 16de eeuw geschreven, maar eind 15de eeuw is ook mogelijk. Rond 1600 is het opgenomen in de registers van de Haarlemse rederijderskamer De Pellicaen ofwel De Pellicanisten. Haar zinspreuk was 'Trou moet blijcken' en deze zinspreuk werd ook gebruikt om de rederijderskamer aan te duiden. De pelikaan is een symbool van trouw; in het uiterste geval voedt deze watervogel zijn jongen met zijn eigen bloed door zich de borst stuk te pikken. Daarom is de pelikaan in de middeleeuwen een geliefd symbool van Christus, Die door Zijn bloed, Zijn zelfopofferende liefde, zondaren het leven geeft.

Het esbattement van den appelboom zal om meerdere redenen erg populair zijn geweest. Bijzonder is dat God als spelend personage optreedt. Wat ook erg aangesproken zal hebben, is dat de Dood en de Duivel flink te grazen worden genomen.

Het toneelstuk is een allegorisch esbattement. De namen van de personages laten er geen twijfel over bestaan dat ze een allegorische functie hebben. Het esbattement wordt in de inleiding als zinrijk ('frij') gekwalificeerd, wat het belerende aspect aangeeft. De Onverzadigbare zegt in vs. 389: 'Tis een exempel aen ons om kinnen' (Het is een zedenles die iedereen door ons kan kennen). Dit esbattement is vooral een exempel, een leerzaam verhaal met een zedelijke strekking. Het gaat over Gods almacht: God laat de gelovige mens niet in de steek en helpt hem via een mirakel, de betovering van een appelboom. Die boom zal altijd appels dragen en iedereen die erin klimt, zal vast blijven zitten totdat Openhartig hem vrijlaat. Het exempel richt zich tot het eenvoudige volk en predikt vóór alles het vertrouwen op God als redder uit alle nood. Echt godsvertrouwen wordt niet beschaamd.

Met mensen die stelen, loopt het uiteindelijk slecht af. In die zin is de appelboom een boom der kennis van goed en kwaad. Nadat de zondaars de appels gestolen en gegeten hebben, ervaren zij de gevolgen van hun zonde; ze zitten gevangen. De appelboom is ook een boom der schuld. De Onverzadigbare eet zo gulzig dat zijn tanden pijn doen (vs. 194), hij heeft wel vijftig appels geplukt (vs. 195-196), het rommelt in zijn buik van het schrokken (vs. 196), hij heeft ook zijn borstzak volgepropt (vs. 197) en hij schranst alsof hij uitgehongerd is (vs. 217). Hij zit in de top van de boom (vs. 219). Daar is hij het best zichtbaar, hij bevindt zich daar als aan een schandpaal genageld.

Volgens de slotnota is het toneelstuk 515 versregels lang, maar

in werkelijkheid bevat het stuk 404 versregels. Ook als je alle halve versregels apart telt, kom je maar tot 499 versregels. Werner Waterschoot vermoedt dat het cijfer 515 uit het oorspronkelijke handschrift stamt en dat de tekst in de loop van zijn geschiedenis niet onverminkt overgeleverd is (*Het esbattement van den appelboom*, editie Waterschoot, p. 28). Piet Meertens stelt: 'De afschrijver die onderaan de tekst meedeelt dat het 515 regels telt, heeft zich dus verteld, wat niets bijzonders is, of heeft dit gegeven uit het oorspronkelijke hs. [= handschrift, R.C.] overgenomen zonder het te controleren, wat ons evenmin behoeft te verwonderen. Daarnaast bestaat dan nog de mogelijkheid dat het origineel inderdaad 515 regels telde, maar dat er bij het (herhaaldelijk?) afschrijven 16 verloren zijn gegaan' (*Het esbattement van den appelboom*, editie Meertens, p. 20).

Het esbattement over de appelboom is geen klucht in de middeleeuwse betekenis. Handtastelijkheden als slaan en vechten en scheldpartijen komen er niet in voor. Daarvoor is het spel te ernstig. Maar het bevat zeker komische scènes. De opening is meteen grappig als Rotsvast Vertrouwen hardhorig blijkt te zijn. Elke keer dat een appeldief tot de ontdekking komt dat hij vastzit en zich niet kan loswringen, zullen de toeschouwers smakelijk gelachen hebben. En het publiek zal er ook van genoten hebben hoe de Dood en de Duivel misleid worden.

Samenvatting

Het esbattement van den appelboom (*Het esbattement over de appelboom*) is niet verdeeld in bedrijven. Ter wille van de duidelijkheid heb ik die toegevoegd.

Het eerste bedrijf: Een arme man, Openhartig (Goet Ront), en zijn vrouw, Rotsvast Vertrouwen (Deuchdlijck Betrouwen), vormen een boerenechtpaar. Het toneelstuk opent ermee dat ze allebei drie keer hetzelfde zeggen. Openhartig zegt in vs. 1, 4 en 7: 'Hoor eens, Rotsvast Vertrouwen' en Rotsvast Vertrouwen reageert drie keer met: 'Wat zeg je, Openhartig?' Op die manier wordt Rotsvast Vertrouwen geïntroduceerd als een hardhorig personage en Openhartig als een luid schreeuwende boer. Die beantwoordt daarmee meteen aan het beeld dat het publiek graag koestert van een plattelander. Ze klagen over het ongeluk dat hen achtervolgt. Hun geit en kalf zijn verdronken, hun lammetje is opgegeten door de wolf en hun gans is in een vat met zemelen gestikt.

Openhartig is de wanhoop nabij. Daarom zegt Rotsvast Vertrouwen

eenige bijvoeging op Christus, het vleeschgeworden Woord (verg. *Joh.* 1, 1 en 14), tijdens zijne omwandeling op aarde, is bij Katholieken zeer gebruikelijk, bij Protestanten daarentegen buiten de geloofsbelijdenis en de hoogere poëzie zeldzaam.'

- de Dikke Van Dale, s.v. *God*: '2 vooral bij katholieken vaak Christus'.

Aandachtspunten

Sommige passages in *Het esbattement over de appelboom* zullen voor een hedendaagse lezer moeilijk te begrijpen zijn. Daarom licht ik die hieronder toe. Ook zullen veel lezers meerdere ontleningen aan de Bijbel niet herkennen. Voor hen citeer ik enkele treffende Bijbelpassages.

- **vs. 93** God zou het appeltaartjes kunnen laten regenen. Vgl. Exodus 16:4: 'De Heer zei tegen Mozes: "Ik zal voor jullie brood uit de hemel laten regenen. De mensen moeten er dan elke dag op uit gaan om net zo veel te verzamelen als ze voor die dag nodig hebben"' (*De Bijbel*, p. 126) en Psalm 78:23-28: 'Hij gaf een bevel aan de hoge wolken en de deuren van de hemel gingen open, manna om te eten regende op hen neer. Hij schonk hun het graan van de hemel, zij aten het brood van de engelen, Hij stuurde voedsel dat hen verzadigde. Hij liet uit de hemel de oostenwind los, de zuidenwind wakkerde Hij aan, en vlees regende als stof op hen neer, zo veel vogels als zand bij de zee, Hij liet ze vallen, midden in hun kamp, in een kring rondom hun tenten' (*De Bijbel*, p. 924-925).
- **vs. 120-121** 'Jae hij, also minlijck als die vader bij sijnen kinderen doet' (Ja, Hij is even liefdevol als een vader tegen zijn kinderen). Vgl. Psalm 103:13: 'Zoals een vader zich ontfermt over zijn kinderen, zo ontfermt zich de Heer over wie Hem vrezen' (*De Bijbel*, p. 955). Jacob Drewes (1966, p. 305) schrijft dat vs. 121 bevat 'een geliefd simile [= vergelijking, beeldsprakige voorstelling, R.C.] in de rederijkersstijl (o.a. *Lawet, Verl. Zoone II*, 857).' Robert Lawet (circa 1530-circa 1596) was een Vlaamse rederijker. Van zijn hand zijn 'Den eersten bouck' en 'Den tweeden bouck' van *Twee schoone rethoryckelicke spelen van zinnen ende dat vanden verlooren zoone*. Beide spelen dateren van 1583. Versregel 857 van het tweede spel luidt: 'Maer tontfaermen ghelyck den vader zyn kindt doet'. Het woord *ontfaermen* betekent hier 'medelijden hebben met iemand'

(Galama 1941, p. 194 en 378).

- **vs. 126** 'Godt en geert geen cussen' (God verlangt geen zitkussen). Dit is een zinspeling op de zegswijze *op het kussen zitten*. De betekenis hiervan is 'aan het bewind zijn', 'de macht hebben'.
- **vs. 146** 'Bidt dat ghij wilt, het sal u geschien' (Doe het verzoek dat jullie willen doen, het zal ingewilligd worden). Vgl. Het evangelie volgens Mattheus 7:7-8: 'Vraag en er zal je gegeven worden, zoek en je zult vinden, klop en er zal voor je worden opgedaan. Want ieder die vraagt ontvangt, en wie zoekt vindt, en voor wie klopt zal worden opgedaan' (*De Bijbel*, p. 1857-1858).
- **vs. 284** 'ick wildick saete int gadt van Trismaroen!' (ik wou dat ik in het verblijf van Trismaroen zat!). *Trismaroen* is de naam van een duivel. Met het 'gadt van Trismaroen' kan dus de hel bedoeld worden als een duistere onderwereld, waar een gezochte niet makkelijk te pakken is. Ongeregeld Leven zegt in feite dat hij wou dat hij ergens heel ver weg was.
Wim Hüsken (1987) is een andere mening toegedaan. Stelling 4 bij zijn proefschrift luidt: 'Met de uitdrukking "int gadt van Trismaroen" (o.a. in vers 284 van het esbattement van *De appelboom* (10B9)) wordt verwezen naar Trophonius' hol, verblijfplaats van een Oudgriekse orakelgod, die ieder die hem geraadpleegd had, het vermogen of de lust tot lachen benam. *Contra*: P.J. Meertens. *Het esbattement van den appelboom*. Zwolle 1965, blz. 53 en W. Waterschoot. *Het esbattement van den appelboom*. Den Haag 1979, blz. 65-66.'
- **vs. 306** 'Borra, waer mach die doot sijn?' (Brr, waar kan de Dood zijn?). *Borra* is een kreet waarmee de duivel in de middeleeuwen op het toneel verscheen. In vs. 374 zegt de Duivel: 'Borra, hach, hach, ha, ick steecke mij deure' (Brr, ik maak dat ik wegkom). 'Borra, hach, hach, ha' is een uitbreiding van de duivelskreet *borra*.
- **vs. 316** De Duivel heeft het over 'Modeces droom', als hij op zoek is naar de Dood. Leo Michels (1952, p. 335) merkt hierover op: 'De situatie waarin de wereld zich bevindt, nu er geen mensen meer sterven, is zo onwerkelijk, dat men wanen kan zich in een droomwereld te bevinden. Daarop dan ook loopt de korte overdenking van de duivel uit:

Zij groef voor mij een kuil, gewis,
zij draaide mij een rad voor de ogen
en heeft het alles vals gelogen
dat Lanseloot ziek was. En zij bracht
mij op die wijze in zijn macht,
hetgeen mij eeuwig rouwen zal.
Nochtans kwellen mij bovenal
de worden [lees: woorden, R.C.], die de ridder zei,
waarna hij zich afkeerde van mij
als was ik maar een stinkend beest.
Dat alles heugt mij nog het meest
en kwelt mij zo, dat ik nu vlucht.
Nooit meer zal hij enig gerucht
horen van mij, zij 't goed, zij 't kwaad.
'k Verlaat de burcht en ga voorgoed
zwerfen door vreemde landen.
Ik smEEK U God, dat Gij mijn schande
van deze nacht, bedekken wilt.
Ik heb dit zelf niet zo gewild,
en daarom kwelt het mij zozeer.
Lanseloot, ge ziet mij nimmermeer.

Vs. 322-346 in doorlopend proza (Castermans 2022a, p. 91-92):
Ach Jezus, Die Zich liet kruisigen, wat een gemeen wijf is die moeder
van Lanseloet! Dat is me nu veel duidelijker dan gisteravond. Zij
stond onbeschaamd te liegen dat hij door een ziekte was overvallen.
Zij heeft mij in een valstrik gelokt door me een leugen op de mouw
te spelden en mij in Lanseloets macht te brengen. Dit zal ik eeuwig
betreuren. Maar ik ben het meest gekwetst door de woorden die de
edele ridder sprak en doordat hij zich van mij afwendde alsof ik een
stinkende hond was. Dat zal ik nooit vergeten en dat doet mijn hart
ontzettend pijn. Ik zal ervoor zorgen dat hij nooit meer iets van mij zal
horen. Ik laat alles achter en ga dolen in vreemde landen. Ik bid God
dat Hij de schande die mij is aangedaan, verborgen houdt, want ik
heb nog niet eens een bedankje gekregen. Daarom heb ik verdriet.
Lanseloet, je ziet me nooit meer.

ANDERE BEKENDE ESBATTEMENTEN

Het esbattement van den appelboom is een van de bekendste esbattementen. Zes andere bekende esbattementen zijn:

1. *Plaijerwater* (Water om iemand te foppen, Nepwater). Werenbracht en zijn vrouw runnen een herberg. Zijn vrouw doet net alsof ze erg ziek is. Hij moet *plaijerwater* voor haar gaan halen, dat haar zogenaamd kan genezen van haar ziekte. Ze zegt hem dat dit water te vinden is in het plaatsje Onvrede in Oostland, waar het uit de Doldwaze Berg in Droevedalen stroomt. Toch heeft haar onnozele man niks in de gaten. Als hij de deur uit is, komt de aap uit de mouw. Zij is helemaal niet ziek, maar wilde haar man weg hebben omdat ze 's avonds een afspraak heeft met haar minnaar, de pastoor. In vs. 70 zegt ze over pastoors: 'Sij en willen niet langhe vrijen, dats de maniere'. Daarmee bedoelt ze dat pastoors door hun geilheid altijd zin hebben en snelle klaarkomers zijn. Genottechnisch gezien is dat een nadeel, maar het voordeel is dat het overspel minder snel ontdekt wordt. Zo'n pastoor klaart de klus in een mum van tijd en piept 'm dan weer (Pleij 2020, p. 182 en 225-226). Werenbracht komt een man met een hoenderkorf tegen. Die vertelt hem dat zijn vrouw hem bedriegt en wil hem helpen om haar te betrappen. Werenbracht verstopt zich in de hoenderkorf. Zijn vrouw nodigt de pastoor uit en ontvangt hem bij haar thuis. De hoenderkoopman met in zijn korf Werenbracht verschijnt aan de deur van de herberg en vraagt onderdak. De waardin zegt dat ze al vol zit, maar op advies van de pastoor laat zij hem toch binnen. Die wijst hem een tafel aan en vraagt naar de inhoud van de korf. De hoenderkoopman antwoordt dat daarin kippen zitten en een grote kapoen (= gecastreerde haan). De waardin en de pastoor vermaken zich; ze eten, drinken wijn en zingen. Dan kruipt Werenbracht uit de korf en geeft hij beiden een geduchte aframmeling totdat de hoenderkoopman aangeeft dat het zo wel genoeg is. Het stuk eindigt met een oproep van Werenbracht aan het publiek om die vrouwen te eren die graag trouw blijven aan hun echtgenoot.
2. *Nu noch* (Toe maar). Het anonieme *Nu noch* wordt meestal een middeleeuwse klucht genoemd, maar Femke Kramer (2009, p. 271 of 2008, p. 242) beschouwt het als esbattement. *Eerste toneel*: De klucht *Nu Noch* presenteert een man die behoorlijk onder de plak zit. Hij krijgt harde klappen van zijn vrouw en zij speelt de hoer. Aan de buurman klaagt hij zijn nood. Die zal hem

de gardiaan heen. Die richt zijn woede nu ook op haar en tiert: 'Soch, ghij sult oock wat gevoelen, leelijcke dant, gij oude mare' (Zeug, u zult er ook van langs krijgen, lelijke slet, oud spook!). Op al deze herrie komt de baljuw af. (De baljuw was vroeger een rechterlijke ambtenaar die verantwoordelijk was voor de openbare orde.) Hij probeert de gemoederen te sussen en vraagt wat er gaande is. De gardiaan zegt tegen de baljuw dat Hans het eten van zijn broeders gestolen heeft. Volgens Hans is het tegendeel waar. Hij legt uit dat hij het eten naar de blootsvoetse broeders heeft gebracht, zoals hem was opgedragen. Hans laat Truïke de kinderen halen en betoogt dat het heel duidelijk is dat zij vrijwel gelijk zijn aan de blootsvoetse broeders. Ze dragen sjofele kleren en zien er haveloos uit, want ze hebben noch kousen, noch schoenen. Daarom heeft deze nijpende situatie hem doen besluiten om het eten naar hen te brengen. De baljuw geeft hem gelijk en ook de gardiaan vindt dat hij gelijk heeft en gunt hem daarom het eten en drinken dat hij ontvangen heeft. Hij zuivert hem van alle blaam en scheldt hem alles wat hij misdaan heeft, kwijt. Door de armoede kon Hans niet anders handelen. Hij vraagt de gardiaan om hem te vergeven. Die schenkt hem vergiffenis. Eind goed, al goed. Ter afsluiting roepen Hans en Truïke de toehoorders op tot barmhartigheid jegens de armen om Gods gratie te verkrijgen. Zie voor de integrale hertaling van *Een esbattement van de bevoete broers* Castermans (2022b).

4. *Esbattement van Stout ende Onbescaemt* (Esbattement over Stout en Onbeschaamd). Een vrouw beklagt zich in de openingsmonoloog erover dat haar oudere man haar seksueel niet meer kan bevredigen, terwijl zij botergeil is: 'My dyncke, dat ic van luste verpruetele. Myn ossemuulken [letterlijk: ossenmuiltje, ossensnuitje, R.C.] waere gheerne ghewreven. Ic sal wat ghecryghen in myn blende scuetele [letterlijk: blinde schotel, *blind* in de betekenis van 'onzichtbaar', 'duister', R.C.], al zouder de helle noch omme beven' (vs. 1-4) (Ik heb het gevoel dat ik kook van geilheid. Mijn vagina zou graag gestreeld worden. Ik moet wat in mijn vagina krijgen, al brak de hel los). Als zij een geschikte kerel zou vinden, dan zou zij zich door hem laten verwennen. Het maakt haar niet uit of het een koster of een geestelijke is, want de seksuele nood is erg hoog. Ze wil zich bij gebrek aan seks zeker niet van geilheid laten verteren. Dan krijgt ze de koster in het vizier. Zou die met haar willen aanpappen? De koster groet haar en zegt dat ze er verdrietig uitziet. Op zijn vraag of haar man ziek is, antwoordt ze: 'Kir, hy en wil noch niet sterven. Hy es van ghesonthede noch veil te fray. Godt heift

een 'scholierenbisschop', die ze in de carnavalstijd uit hun midden kozen. Soms traden geestelijken op als toneelspelers en voerden ze bijvoorbeeld een paasspel op.

De veel grotere podia waarop de rederijkers hun toneelwedstrijden hielden, werden ook in de open lucht opgebouwd. De rederijkers speelden ook wel binnen, bijvoorbeeld op de zolder van een herberg. Rond 1610 verplaatsten Amsterdamse rederijkers hun voorstellingen naar binnen. Die konden zo ook bij slecht weer doorgaan en er kon eenvoudig entree worden geheven.

Een schilderij waarop we heel duidelijk kunnen zien hoe het toneel eruitzag in de middeleeuwen, is *Boerenkermis* (circa 1570) van de Vlaamse schilder Peeter Baltens (1525-1584), ook bekend als Pieter Baltens, Peeter Balten en Pieter Balten (zie Afbeelding 3 en 4). Op een houten verhoging wordt een toneelstuk opgevoerd. De voorstelling vindt plaats in de buitenlucht en het publiek staat rond de toneelvloer. Het stuk dat gespeeld wordt, is de klucht *Plaijerwater*. Het personage Werenbracht kruipt uit de korf en betrapt zijn vrouw met de pastoor. Het podium is heel eenvoudig, zodat het snel opgebouwd en afgebroken kan worden. Er staan een tafel en een stoel en er is een mogelijkheid om het toneel op te komen en af te gaan via het opgehangen doek.

Opvoering van *Het esbattement van den appelboom*

Over een eventuele opvoering van *Het esbattement van den appelboom* is niets bekend. In het handschrift van de Haarlemse rederijkerskamer Trou Moet Blijcken wordt daarover niet gesproken, in tegenstelling tot een aantal andere spelen uit deze verzameling. Trou Moet Blijcken gaf doorgaans voorstellingen op een toneelstellige op de Grote Markt in Haarlem. Die werd waarschijnlijk vóór het stadhuis opgezet. Voor de uitvoering van *Het esbattement van den appelboom* zal die rond een van de bomen op dit plein gebouwd zijn. Er zal wel een ladder tegen de boom gezet zijn, zodat de acteurs makkelijk in en uit de boom konden klimmen. De toneelstellige zal hebben bestaan uit meerdere verdiepingen en compartimenten (ruimten). God zal zich hebben bevonden in een compartiment boven in de toneelstellige. Die werd zichtbaar gemaakt door het doek dat ervoor hing, open te schuiven. Mogelijk was er een tableau vivant van de Heilige Drie-eenheid te zien. Het kan ook dat God niet te zien was, maar Zijn tekst door iemand achter de coulissen werd uitgesproken. Dit staat echter op gespannen voet met vs. 164, waarin Openhartig over God zegt: 'Hij hadde so goeden bueraensicht, ick belijft' (Ik moet

optreden van vrouwen in het bijzonder heeft te maken met wezenlijke kenmerken van de toneelspeelkunst, namelijk het beleven en doen herleven van menselijke passies. Deze “nagemaakte” hartstochten zouden een kwalijke invloed uitoefenen en de onzedelijkheid bederven. De taboes richtten zich vooral tegen de erotische kant van de dramatische kunst. Toch waren meisjes en vrouwen die optraden tijdens kermissen en bij reisgezelschappen al een bestaand fenomeen. [...] Toch traden dochters of vrouwen van de mannelijke spelers bij Nederlandse reisgezelschappen al langer op’ (Albach 1996, p. 235).

Begrijpelijke taal

De toneelproducenten van oudere toneelstukken kunnen die beter in hedendaags Nederlands op de planken brengen dan in het Middelnederlands of het Vroegnieuwlands. Als Rob Erenstein (2001, p. 292) een opvoering van de middeleeuwse toneelstukken *Esmoreit*² en *Die cluyte van meester Pieter Patelij*³ bespreekt, citeert hij toneelrecensent Juke Broer Schuil (1875-1960). Die heeft een nieuwe kwaal gesignaleerd die nog niet eerder naar voren was gebracht: ‘“Nog ’n stap verder, en we krijgen opvoeringen in het Latijn!” zei me gisteravond na afloop der voorstelling een heer, die blijkbaar van het Middelnederlands niet veel had verstaan. Het was een stem uit het publiek, waarmee wel rekening gehouden mag worden, want er waren gisteravond zeer velen die moeite hadden den tekst van “Esmoreit” en “Die Cluyte van Meester Pieter Patelij” te volgen. Waarom niet een kleine inleiding vooraf gehouden, waarin de inhoud van beide stukken in het kort werd meegedeeld?’ (geciteerd naar R.L. Erenstein 2001, p. 292). Hierna vervolgt Rob Erenstein met: ‘Schuil gaf toe zelf ook de helft van de tekst niet begrepen te hebben en signaleerde dat het publiek wel om grappige situaties had gelachen, maar niet om tekstgrappen. Het resultaat was dan ook een flauw applaus na de première.’

Robert Lambertus Erenstein (1939-2017) was bij leven hoogleraar Theaterwetenschap aan de Universiteit van Amsterdam. Zijn magnum opus is *Een theatergeschiedenis der Nederlanden, Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen* (1996). Hij was de hoofdredacteur van dit prachtige en monumentale boekwerk van 915 pagina’s.

NOTEN

1. Roel Box is de auteur van *Appelparadijs*, een eigentijdse bewerking van *Het esbattement van den appelboom*. De opvoering duurt circa 45 minuten. Een ouder arm echtpaar, Manno en Gloria, bezit een appelboom, die geregeld geplunderd wordt. Omdat ze tegenspoed hebben met hun kleine veestapel, roepen ze God om hulp. Hij laat hun wens uitkomen: iedereen die appels probeert te stelen, blijft in de boom vastzitten. Ook de Dood komt langs en als die in de boom vastzit, sterft er niemand meer. Zeer tot ongenoegen van de Duivel, die daardoor ook geen klanten meer krijgt. *Appelparadijs* is opgevoerd door het Middeleeuws Genootschap Monnickendam. In deze moderne versie van de rederijersklucht worden Manno, Gloria en God gespeeld door acteurs, maar de andere personages door grote poppen, die door acteurs bediend worden. Het decor bestaat uit een verticaal net waartegen een papieren appelboom bevestigd is. Enkele delen van de toneeluitvoering zijn te zien op <https://www.youtube.com/watch?v=zCda286ORZ8>
Het esbattement van den appelboom is ook gespeeld door leerlingen van de muziekschool te Izegem in de Belgische provincie West-Vlaanderen. Het decor bevat geen appelboom, maar twee enkele en twee dubbele ladders. De toneeluitvoering is te zien op <https://www.youtube.com/watch?v=PSreilqDEvo>
2. *Esmoreit* in modern Nederlands is te vinden in *De abele spelen* (p. 4-79) en in *Esmoreit gevolgd door Lippijn* (p. 5-51). De eerste uitgave bevat een rijmhertaling, de tweede een prozahertaling.
3. *Die cluyte van meester Pieter Patelijn* is een bewerking in het Middelnederlands door de Nederlandse auteur en toneelschrijver Jan Walch (1879-1946) van *La farce de maistre Pathelin* (circa 1464) (*maistre* is Oud- en Middelfrans voor *maître*, 'advocaat'). Deze klucht, die 'in de Franse literatuur als het onbetwistbaar hoogtepunt van het middeleeuws komisch theater geldt' (Nowé 2000, p. 226), behandelt het thema van de bedrieger die bedrogen wordt. Meester Pierre Pathelin is advocaat en is op zoek naar textiel om zijn garderobe en die van zijn vrouw aan te vullen. Hij troggelt de lakenkoopman Guillame door onbeschaamde vleierij een kostbaar stuk stof op krediet af. Wanneer Guillame bij Pathelin aanbelt om zijn geld te innen, veinst Pathelin dat hij al maanden ziek in bed ligt en hierin wordt hij bijgestaan door zijn vrouw. Hij kan de stof dus onmogelijk

BIBLIOGRAFIE

Uitgaven van *Het esbattement van den appelboom*

‘Hier begint een fraij esbattement vanden Appelboom genaempt. volgen de personages daer van.’ In: *Trou Moet Blijcken, Bronnenuitgave van de boeken der Haarlemse rederijkerskamer ‘de Pellicanisten’*. Deel 2: Boek B. Onder redactie van W.N.M. Hüsken, B.A.M. Ramakers en F.A.M. Schaars. Met medewerking van J.P.G. Heersche. Assen: Quarto. 1992, p. 494-523.

Het esbattement van den appelboom. Ingeleid en toegelicht door W. Waterschoot. Den Haag [enz.]: Martinus Nijhoff. 1979. (Klassieken Nederlandse letterkunde).

‘Esbattement van den appelboom’. In: *Hoort wat men u spelen zal, Toneelstukken uit de middeleeuwen*. Samenstelling, inleiding en toelichting van M.C.A. van der Heijden. Utrecht [enz.]: Spectrum. 1968. (Spectrum van de Nederlandse letterkunde, [dl.] 5), p. 357-386.

Het esbattement van den appelboom. Ingeleid en toegelicht door P.J. Meertens. Zwolle: Tjeenk Willink. 1965. (Klassieken uit de Nederlandse letterkunde, nr. 22).

Middel nederlandse woordenboeken

<https://ivdnt.org/woordenboeken/zoeken-in-woordenboeken> – Zoek in 15 eeuwen Nederlands in de woordenboeken van het Instituut voor de Nederlandse Taal. > Zoeken in de woordenboeken ...

J.J. Mak: *Rhetoricaal glossarium*. Assen: Van Gorcum. 1959. (Taalkundige bijdragen van Noord en Zuid, [dl.] 12).

W.J.J. Pijnenburg en T.H. Schoonheim: *Middelnederlands lexicon*. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Schiphouwer en Brinkman. 1997.

W.J.J. Pijnenburg en J.J. van der Voort van der Kleij: *Woordenboek Middelnederlands*. Utrecht [enz.]: Spectrum. 1984. (Aula paperback, [dl.] 94).

J. Verdam: *Middelnederlandsch handwoordenboek*. Onveranderde herdruk en van het woord *sterne* af opnieuw bewerkt door C.H. Elbinge Wubben. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1994.

E. Verwijs en J. Verdam: *Middelnederlandsch woordenboek*. Voltooid door F.A. Stoett. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1885-1941. 11 dln. [Het MNW beschrijft de Nederlandse woordenschat uit de periode 1250-1550.]

Vroegmiddelnederlands woordenboek, Woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het Corpus-Gysseling. Bewerkt door W.J.J. Pijnenburg, K.H. van Dalen-Oskam, K.A.C. Depuydt [e.a.]. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie. 2001. 4 dln. [Het VMNW beschrijft de Nederlandse woordenschat uit de periode 1200-1300.]

Woordenboek der Nederlandsche taal. Bewerkt door M. de Vries en L.A. te Winkel. 's-Gravenhage [enz.]: M. Nijhoff. 1882-1998. 29 dln. en 3 dln. Aanvullingen, 2001. [Het WNT beschrijft de Nederlandse woordenschat uit de periode 1500-1976.]

Overige literatuur

De abele spelen. Bewerkt door Gerrit Komrij. 's-Gravenhage: SDU uitgeverij. 1989.

Ben Albach: '30 juni 1655, Ariana Nooseman ontvangt f 76,50 voor zeventien optredens in de Schouwburg, De eerste vrouw op het toneel van de Schouwburg'. In: *Een theatergeschiedenis der Nederlanden, Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Onder hoofdredactie van R.L. Erenstein. Redactie: D. Coigneau, R. van Gaal, F. Peeters [e.a.]. Amsterdam: Amsterdam University Press. 1996, p. 234-241.

Ben Albach: *Duizend jaar toneel in Nederland*. Bussum: C.A.J. van Dishoeck. 1965. (Fibulareeks, dl. 7).

The apple-tree, A medieval Dutch play in a version by Edwin Morgan. Preface and translation: Edwin Morgan. Introduction: Jan Karel Kouwenhoven. Glasgow: Third Eye Centre. 1982.

De Bijbel. Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap. Amsterdam [enz.]: Querido Facto. 2021. (NBV21 [= de nieuwe Bijbel voor de 21e eeuw,

R.C.]). ISBN 978 90 214 2875 8

Boekengids 14 (1936), p. 147.

Fabianus Cornelis van Boheemen en Theodorus Cornelis Jacobus van der Heijden: *Met minnen versaemt, De Hollandse rederijders vanaf de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw, Bronnen en bronnenstudies, Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de letteren*. Delft: Eburon. 1999. Dissertatie Nijmegen.

F.C. van Boheemen en Th.C.J. van der Heijden: *Retoricaal memoriaal, Bronnen voor de geschiedenis van de Hollandse rederijderskamers van de middeleeuwen tot het begin van de achttiende eeuw*. Delft: Eburon. 1999.

Robert Castermans: *De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, sproken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen*. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2023.

Robert Castermans: *Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands, Een verkrachter of een verleider? Met een uitgebreide toelichting*. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2022.

Robert Castermans: *De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijders*. Amsterdam: Brave New Books. 2022.

S. Cramer en F. Pijper: 'Spel van sinnen op dWerck der Apostolen, Inleiding' en 'Een spel van sinnen op tderde, vierde ende vijfde capittel van dWerck der Apostolen'. In: *Bibliotheca Reformatoria Neerlandica, Geschriften uit den tijd der Hervorming in de Nederlanden*. Opnieuw uitgegeven en van inleidingen en aantekeningen voorzien door S. Cramer en F. Pijper. Dl. 1: Polemische geschriften der hervormingsgezinden. Bewerkt door F. Pijper. ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff. 1903), p. 273-285 en 287-366.

Neville Denny: 'Aspects of the staging of *Mankind*'. In: *Medium Aevum* 43 (1974), p. 252-263.

HET ESBATEMENT VAN DEN APPELBOOM (HET ESBATTEMENT OVER DE APPELBOOM) IN HEDENDAAGS NEDERLANDS

**Het esbattement van den appelboom
(Het esbattement over de appelboom)**

Naar het handschrift
van de Haarlemse rederijkerskamer

Trou Moet Blijcken

Hertaald in hedendaags Nederlands

door

Robert Castermans

Nu begint een zinrijk esbattement. Het is getiteld *Het esbattement over de appelboom*. De personages zijn:

1. Openhartig, een man die sjofel gekleed is
2. Rotsvast Vertrouwen, zijn vrouw
3. Onze Heer God
4. De Onverzadigbare, een marskramer
5. Ongeregeld Leven, een jonge man
6. Jonge Loszinnige, een jonge vrouw
7. De Dood
8. De Duivel

Eerste bedrijf

Openhartig (vs. 1)

Hoor eens, Rotsvast Vertrouwen!

Rotsvast Vertrouwen (vs. 1)

Wat zeg je, Openhartig?

Openhartig (vs. 2)

Kom eens, ik ben nog nooit zo bedroefd geweest.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 3)

Wees niet ongerust, ik kom eraan.

Openhartig (vs. 4)

Hoor eens, Rotsvast Vertrouwen!

Rotsvast Vertrouwen (vs. 4)

Wat zeg je, Openhartig?

Openhartig (vs. 5)

Het is allemaal rampspoed, wat God ons bezorgt en gunt.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 6)

Ja, lieve man, hoe?

Openhartig (vs. 7)

Hoor eens, Rotsvast Vertrouwen!

Rotsvast Vertrouwen (vs. 7)

Wat zeg je, Openhartig?

Openhartig (vs. 8)

Kom eens, ik ben nog nooit zo bedroefd geweest.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 9)

Wat is er aan de hand, lieve man?

Openhartig (vs. 9-12)

Alles zit me tegen. Wat voor zin heeft het om erover te praten? Ik heb het gevoel dat me de moed volledig in de schoenen is gezonken.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 13)

Ocharm, waarom?

Openhartig (vs. 13-14)

Omdat ons geitje verdronken is. Lieve vrouw, ik kan er wel om huilen.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 15)

Verdronken zeg je?

Openhartig (vs. 15-17)

Ja helaas, ocharm, zij is verdronken evenals ons jonge kalf in de sloot in het veld.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 17-20)

De balsem voor ons hart is toen verdronken en vernietigd. Helaas, men vond nergens zulke melk als ons geitje gaf.

Openhartig (vs. 21-22)

Hé geitje, jouw melk was het die men wilde hebben. Jij bent te beklagen.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 22)

Dat is goed om te weten.

Openhartig (vs. 23-24)

En het lammetje met de bel is opgegeten door de wolf. Ik ben nog nooit zo ontsteld geweest.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 25)

Is het lammetje opgegeten?

Openhartig (vs. 25)

Ja.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 25-26)

Helaas, mijn hart smelt. Ik heb nog nooit zoiets ergs gehoord.

Openhartig (vs. 27-28)

Ja, en onze gans is in een vat met zemelen gestikt. Daarom ben ik ten einde raad.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 29-33)

God zegene ons. Helaas, dat is erg jammer. Is onze gans gestikt? Je maakt me verdrietig. En ons lammetje verscheurd? Daar moet ik om huilen dat onze dieren op zo'n manier het leven verliezen. Ocharm, ocharm.

Openhartig (vs. 33-34)

Och liefste vrouw, wij zijn volledig voor het ongeluk geboren.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 35)

Wij moeten geduldig zijn.

Openhartig (vs. 35-37)

We hebben alles verloren. Wij moeten eeuwig gaan bedelen, van deur tot deur.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 37-38)

Hé, treur niet, wij hebben nog ruimschoots genoeg.

Openhartig (vs. 39)

We zijn alles kwijt.

verzuimd hebben, op een ander tijdstip herstellen.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 166)

Dat moeten we inderdaad doen.

Openhartig (vs. 167-170)

Laat ze nu maar komen, diegenen die de appels van mijn boom plukken. Indien ik niks zeg, zullen zij niet meer uit de boom kunnen als ze dat willen, al waren zij nog zo behendig.

Rotsvast Vertrouwen (vs. 171)

Op die manier is de appelboom pas echt helemaal van ons.

Openhartig (vs. 171-173)

Wij zijn voor altijd rijk. Laten we ons volop tegoed gaan doen aan eten en drinken. Het is erg aangenaam om een feestmaal te houden.

Tweede bedrijf

De Onverzadigbare als een marskramer met een korf om zijn hals (vs. 174-186)

Ach, hoe moe ben ik van me af te beulen. Het is een grote inspanning om door het land te draven. Ik zou liever iets verkwikkends eten. Mijn tocht is met horten en stoten gegaan. Ik heb al een deel van mijn route afgelegd. Nooit heb ik meer geleden, zo zwaar ben ik beladen. Ik zweet als een otter. Deze korf is heel erg zwaar. Olala, wat hangen daar een mooie appels! Ik zal proberen in de boom te klimmen en wat appels eten om mijn dorst te lessen. Hier zet ik mijn korf neer. Ik ga nu in de boom mijn buikje helemaal rond eten, want ik weet zeker dat deze appels prima smaken.

Openhartig (vs. 187-188)

Zo, jij zult niet uit deze boom kunnen komen, tenzij je voor mijn

Openhartig (vs. 303-305)

Nee, ik kan dit risico niet lopen. Blijf daar in de boom. Je zit er goed. Wij gaan plezier maken.

Vierde bedrijf

De Duivel (vs. 306-320)

Brr, waar kan de Dood zijn? Ik verlang vurig naar haar. Kan zij door boze geesten uitgezogen zijn of in een muizenhol gekropen zijn omdat er op aarde geen mensen meer sterven? Lucifer zal uit woede het volk, dat in alle hoeken en gaten leeft, blindelings te gronde richten. Daarom wil ik de Dood overal gaan zoeken. Waar zou ze toch uithangen, potjandorie! Ik ga alles in de wijde omgeving doorzoeken en alles hier. Hé, wat zie ik in de appelboom? Het is de Dood, dat zie ik duidelijk. Hoor eens Dood, wat doe je daar toch? Wil je leren fruit te kweken?

De Dood (vs. 321)

Laat mij met rust.

De Duivel (vs. 321-322)

Wil jij op deze manier de mensen laten sterven?

De Dood (vs. 323)

Ik kan niet uit deze boom komen.

De Duivel (vs. 324-325)

Ik zal je er wel uit halen. Ik ken die truc en iedereen die in de boom zit, zal ik de nek omdraaien.

De Dood (vs. 326)

Dat mag niet gebeuren, vervloekte geest.

BIJLAGE 2

The blessed apple tree van Neville Denny

Neville Vivian Edward Denny (1929-1975) is ‘Senior Lecturer in Drama’ (universitair hoofddocent toneel) geweest aan de universiteit van Bristol in Engeland. In zijn ‘obituary’ (in memoriam) in de *University of Bristol Gazette* van oktober 1975 staat dat hij geboren is in Zuid-Afrika en van 1965 tot zijn overlijden aan kanker op 14 juni 1975 verbonden was aan de universiteit van Bristol. Verder vermeldt de necrologie: ‘In the Drama Department at Bristol he directed notable productions of Machiavelli’s *Mandragola* and *The Miraculous Apple Tree*, a medieval interlude which he translated and adapted himself from the original Dutch text’ en ‘His translation of *The Miraculous Apple Tree* was published by Ginn & Co. in 1972 with four other short plays under the general title of *Medieval Interludes*.’

Het esbattement van den appelboom is in het Engels ‘The farce of the apple tree’. Neville Denny noemt zijn Engelse vertaling *The blessed apple tree* (De gezegende appelboom). Hieronder citeer ik het begin en de versregels 174-202 en 257-278 (deze versregelnummers heb ik toegevoegd) van zijn Engelse vertaling van *Het esbattement van den appelboom* (Denny 1972, p. 71, 83-84 en 87-88):

The Blessed Apple Tree

(Dutch)

STAUNCH GOODFELLOW	a humble peasant
STEADFAST FAITH	his wife
OUR LORD GOD	
INSATIABILITY	a rascally pedlar
RIOTOUS LIVING	an idle young man
LOOSE WANTON	a bored young lady
DEATH	a hag
A PRINCIPAL DEVIL	

Scene: a country cottage, an apple tree to one side

[vs. 174-202]

Scene II

(Enter Insatiability, as a pedlar, with a pedlar's pack on his back)

INSATIABILITY Ai me, how weary I am of this endless toil! *(To audience)* It's thirsty work having to trudge like this about the countryside – I'm dying to wash down my gullet. On the way I've had to hawk my wares between many a cuff and wallop, I can tell you! And my throat has gone too short by half! I'm parched! Enough groaning for the moment. I've sweated myself sodden. Oh, this pack weighs a ton! Oh, what beautiful apples hang from that tree! I'll get up there if it kills me and have some of those to slake this thirst. I'll just lay my pack there and scramble up right away – to cram my belly to bursting! *(Climbs the tree and begins to eat)* Oh, these apples are delicious! *(Enter Staunch Goodfellow and Steadfast Faith, and view the scene grimly)*

STAUNCH GOODFELLOW So – you shall not get loose till you've paid handsomely for my apples!

STEADFAST FAITH We'll teach him to steal our little apples. We can go back to our dinner though. He won't get away!

STAUNCH GOODFELLOW The scoundrel is caught fast in the trap! I'll just take this knapsack for my pains. *(Exeunt)*

INSATIABILITY What wonderful apples! Merciful Lord God I'm gorged to the back teeth. There, I've disposed of at least fifty of them. My belly rumbles! I've also stuffed my shirt with them. It's about time that I cleared off, I suppose. 'Sbones!'¹ I can't move! What can have happened to me! Caught like a starling, horribly limed! What, am I nailed to this tree! It seems so, yes. I must just stay here then till I get my just deserts! Oh! *(Enter Riotous Living and Loose Wanton, as a young gallant and a pampered young lady, dallying)*

[vs. 257-278]

Scene III

(Enter Staunch Goodfellow, doubled up in pain; collapses onto stool)

¹ Ik weet niet wat Neville Denny hier bedoelt. Gezien de spatie tussen de apostrof en het woord *Sbones* moet er iets verkeerd zijn gegaan. Mogelijk wordt *God's bones!* of *By God's bones!* bedoeld. Dit is een oude vloek die boosheid of verbazing uitdrukt.

Het esbatement van den appelboom (Het esbattement over de appelboom) is waarschijnlijk de beste klucht van de rederijkers. Heden ten dage wordt het nog steeds gelezen en opgevoerd. Het is meermaals bewerkt en ook verschillende keren vertaald in het Engels.

Deze rederijkersklucht gaat over een arme man, Openhartig, en zijn vrouw, Rotsvast Vertrouwen. Het ongeluk achtervolgt hen en ook hun prachtige appelboom moet het ontgelden, want geen voorbijganger kan de smakelijke vruchten weerstaan. God betovert de boom, waardoor hij altijd appels zal dragen en iedereen die erin klimt, vast zal blijven zitten totdat Openhartig hem vrijlaat. Een verliefd paartje vergaat het als Adam en Eva. De vrouw kan de verleiding niet weerstaan om de verboden vrucht te eten en verleidt de man dit ook te doen. Zij en haar vriend komen gevangen te zitten in de boom. De Dood wordt met een list in de boom gelokt en kan er ook niet meer uit, evenals de Duivel. Komen ze ooit nog vrij of zitten ze voor altijd gevangen in de appelboom en zal iedereen op aarde voortaan eeuwig leven?

De neerlandicus Robert Castermans heeft *Het esbatement van den appelboom* vertaald in hedendaags Nederlands en voorzien van een uitgebreide toelichting. Daardoor is deze uitgave geschikt voor middelbare scholieren, studenten Nederlands en iedereen die dit leuke en zinrijke toneelstuk wil lezen zonder afgeleid te worden door verklarende voetnoten.

Bestel nu

**Het esbatement van den appelboom (Het esbattement
over de appelboom) in hedendaags Nederlands
en andere kluchten van de rederijkers**

De bovenstaande pagina's
zijn slechts een deel van het boek:

Het esbatement van den appelboom

**(Het esbattement over de appelboom)
in hedendaags Nederlands
en andere kluchten van de rederijkers**

**Met een uitgebreide toelichting
and with a summary in English of
The Farce of the Apple Tree**

door

Robert Castermans

Bestel het hele boek voor slechts € 16,95 via
www.bravenewbooks.nl of via een (internet)boekhandel.

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken